

UNIVERSITAT DE BARCELONA

SOLEMNE INVESTIDURA DE
DOCTOR *HONORIS CAUSA*
al professor

Eduard Feliu

Discurs de presentació de la professora
Tessa Calders

Novembre de 2007

UNIVERSITAT DE BARCELONA

SOLEMNE INVESTIDURA DE
DOCTOR *HONORIS CAUSA*
al professor

Eduard Feliu

Discurs de presentació dela professora
Tessa Calders

Novembre de 2007

ÍNDIX

Protocol de l'acte	5
Discurs de presentació de la professora Tessa Calders	11
Discurs del professor Eduard Feliu	17

DISCURS DEL PROFESSOR
EDUARD FELIU

Els jueus i la llengua hebrea a Catalunya: una història intermitent

El camp en què he esmerçat la major part de la meua activitat d'estudis de la història del judaisme medieval no és gaire conegut dels lectors catalans que s'interessen per les coses d'altres temps. Fins a un punt que si estrafèiem una cèlebre dita, atribuïda al bisbe Torras i Bages, i dèiem que Catalunya, o va ser cristiana o no va ser, expressaríem allò que ens han transmès els llibres que parlen del nostre passat. I, tanmateix, la realitat històrica és que Catalunya, els Països Catalans, i la majoria de les terres de la Mediterrània occidental, foren habitades també simultàniament, i a vegades governades alternativament, per altres pobles. La cultura aràbiga, per exemple, és molt evident arreu, especialment en bona part de la península Ibèrica, per la munió de restes arqueològiques que han romàs prenent el sol i la pluja, i per la infinitat de mots àrabs de la més estricta quotidianitat que utilitzem encara avui parlant en català. En canvi, la presència del poble jueu a la Catalunya medieval no es manifesta a l'exterior d'una manera tan palesa, tot i que l'obra cultural que van produir en aquest àmbit geogràfic és d'una envergadura insòlita. Però va ser obra d'esperit, que, pràcticament, no va deixar, materialment, més pedres que les lloses dels cementiris. «El llegat literari que van deixar els erudits jueus de la Corona de Catalunya-Aragó dels segles XIII-XIV resta encara avui una de les aportacions més riques que mai s'hagin fet a la cultura i a la civilització jueves», afirma el professor Yom Tov Assis en un llibre sobre l'edat d'or del judaisme catalanoaragonès, frase que em serveix per a reblar la importància a què acabo d'al·ludir.

La nit dels temps no és tan fosca com això

Deixant de banda antigues llegendes sobre l'existència d'una població jueva en temps remotíssims, cal reconèixer, nogensmenys, que a les terres mediterrànies de la península Ibèrica, els jueus hi foren tan antics com els cristians, o potser més, si tenim en compte que el cristianisme s'expandí de sinagoga en sinagoga. On hi ha cristians hi ha jueus, que normalment ja hi eren. Cenyint-nos al nostre àmbit geogràfic, cal reconèixer que no és possible de datar el començament de l'establiment de jueus a les terres que després foren Catalunya, bé que tampoc no hi ha res que ens impedeixi de pensar que ja n'hi havia en èpoques molt reculades i, evidentment, molt abans que hi haguessin

catalans conscients de ser-ho, perquè quan Catalunya s'anà formant i consolidant, en aquests territoris ja hi havia, a les ciutats més importants, una part de població jueva antiga, enmig de la cristiana.

També hi havia jueus a al-Andalus abans de l'arribada dels musulmans, que vivien sota circumstàncies polítiques, socials, lingüístiques i culturals diferents, a les quals també s'havien adaptat. El grau d'aculturació dels jueus d'aquella part d'Hispania esdevinguda musulmana va ser també molt gran. La llengua àrab fou el vehicle que utilitzaren tant per a parlar com per a escriure les més grans obres de la cultura jueva medieval. És en aquestes terres meridionals de la península Ibèrica, d'altra banda, que tingueren lloc dos esdeveniments històrics transcendents per a la cultura hebrea i per al judaisme: l'un és l'arribada del Talmud de Babilònia, element, d'ençà de llavors, inseparable del judaisme; l'altre és la recuperació de la llengua hebrea, del seu estudi i del seu ús. La immigració de jueus de l'Orient Mitjà va obrir el camí a una gran influència cultural i lingüística de les acadèmies jueves babilòniques, en les quals s'havia compilat el Talmud, compilació que havia acabat a mitjan segle VIII. D'altra banda, l'esclat de la cultura musulmana i l'interès que els lexicògrafs i gramàtics àrabs demostraven per la seva llengua, estimulà els jueus a desenvolupar l'estudi de l'hebreu i a iniciar un procés d'hebraïtzació cultural i lingüística que continuà durant tota l'edat mitjana.

La població jueva de Catalunya

Hi ha també testimoniatges molt antics de la presència de jueus entre els cristians a les terres diguem-ne, per evitar anacronismes i mitificacions, precatalanes. A la fi del segle VIII, el papa Esteve IV, en un escrit adreçat a l'arquebisbe de Narbona i a tots els barons de Septimània i d'Hispania, incloses, doncs, les terres on posteriorment es formà Catalunya, es plany que consenteixin que els jueus tinguin terres enmig de les dels cristians i encara més que lloguin cristians per a conrear-les. En un concili celebrat a Barcelona l'any 599, hom declara que tota persona que hagués abraçat el judaisme o s'hagués declarat jueu esdevindria inhàbil per a portar testimoniatge en els plets. Els *Annales Bertiniani* expliquen que l'any 852 els jueus de Barcelona ajudaren els musulmans a emparar-se de la ciutat.

Hi ha altres documents que indiquen l'existència d'una població jueva en temps tan antics. L'any 985, quan Al-Mansur devastà

Barcelona, els jueus en sortiren tan malparats com els cristians, perquè l'any 1000, el comte Ramon Borrell es ven unes terres que li havien pervingut per successió d'hebreus morts en aquella destrucció de Barcelona, tot especificant que es tracta de terres i de vinyes situades en el lloc anomenat Mogòria dins el territori de Barcelona. Hi ha força documents de poc abans o de poc després de l'any mil que donen testimoniatge de l'existència de terres propietat de jueus a Barcelona i a Girona. El cànon X promulgat en el concili de Girona de l'any 1078 diu que els bisbes decretaren que calia que el delme de les terres que «l'execrable enduriment dels infidels jueus» conrea sigui ofert a l'Església en la parròquia on aquelles terres estiguin situades, talment com si fossin conreades per cristians. El text primitiu dels *Usatges* de Barcelona, del segle XI, suposa també l'existència de jueus en aquesta ciutat. Més endavant, en el segle XII, les notícies i els documents es fan més abundants i demostren que els jueus estaven ben arrelats en les ciutats més importants d'aquestes terres.

D'altra banda, veiem també, confirmant aquest arrelament, que ja a partir del segle XII els jueus exerciren diversos càrrecs al servei dels reis de la Corona de Catalunya-Aragó. Durant el XIII, que és quan tingué lloc l'expansió de les comunitats jueves per diverses ciutats i viles catalanes de l'interior, els jueus es dedicaven intensament a activitats comercials i menestrals, i alguns van assolir càrrecs de molta importància com a administradors i financers. Els reis catalans els encomanaren també delicades missions com a ambaixadors prop dels governs musulmans de la península i del nord d'Àfrica i alguns individus van ser servidors de reis i senyors en diverses tasques i avinenteses, sense formar part, tanmateix, de l'estructura del poder polític.

En èpoques anteriors a la segona meitat del segle XIII, les comunitats jueves havien estat regides per *nessiim*, 'prínceps' o 'senyors', membres de famílies jueves d'alt llinatge que exercien un poder absolut damunt els individus de les comunitats, poder que es transmetien hereditàriament, com els senyors de moltes viles i ciutats cristianes. Des de la fi del segle XII fins a les Corts de 1283 (en temps de Pere el Gran) són molts els jueus que van actuar com a batlles reials a les diverses ciutats de Catalunya. El 1283, perb, foren aprovades algunes lleis que barraven el pas dels jueus a l'exercici de càrrecs públics que comportessin de tenir autoritat damunt els cristians, bé que, com a servidors dels reis en diverses funcions administratives, la presència de jueus va continuar essent ben activa. A partir de les últimes dècades del segle XIV, les coses començaren a deteriorar-se. Hi hagueren

greus avalots el 1348 (arran de la Pesta Negra) i gravíssims el 1391 (en què els jueus foren l'ase dels cops d'un malestar social i polític difícil de relacionar-lo directament o indirecta amb ells). Aquests darrers aldarulls ocasionaren, a més de la destrucció física de diversos calls i la supressió definitiva d'algunes comunitats, com la de Barcelona, una notable davallada demogràfica per mort, conversió o emigració. La disputa religiosa de Tortosa de 1413-1414 i la butlla de Benet XIII, que insistia en l'estricta aplicació d'antigues mesures coercitives mai no prou respectades segons el parer de les autoritats cristianes, com ara l'obligació de viure en barris separats, portar vestits específics i una rodella distintiva (que ja havia imposat el Concili IV del Laterà el 1215), va deixar moribund l'antic judaisme català, que finí definitivament el 1492.

L'organització de les aljames

A la primeria del segle XIII, hom començà a instaurar a diverses ciutats de Catalunya, tant reials com senyorials, una incipient modalitat de règim municipal, que després, durant la segona meitat d'aquell segle (regnats de Jaume I i de Pere el Gran) s'anirà desenvolupant i estructurant decisivament. Són les corporacions municipals, anomenades *universitats*, dirigides per *cònsols*, *jurats* o *paers* i regides pel representant del sobirà o del senyor jurisdiccional com a poder superior. Aquestes corporacions municipals, que van començar a recaptar impostos a partir de 1286, eren entitats amb personalitat jurídica i tenien *síndics* per a la gestió d'aspectes concrets de la vida de la ciutat.

Doncs, bé; al costat d'aquesta organització municipal cristiana (la *universitat*), i responent a circumstàncies socials i polítiques anàlogues, es desenvolupà també l'estructura governativa de la comunitat jueva (coneguda entre els cristians amb el nom àrab d'*aljama*, 'comunitat', i pels jueus, en els documents i en la literatura hebreus, amb la denominació de *quehilà*, 'comunitat'). Més endavant, les aljames s'organitzaren en forma de federacions, anomenades *collites* o *col·lectes*, que els permetien de fer front mancomunadament al pagament de tributs i a d'altres qüestions d'interès general; aquest tipus d'organització de la *col·lecta* fou exclusiva de Catalunya. El barri on vivien els jueus era conegut amb el nom de *call juïc* o, simplement, *call*, a la majoria de les poblacions catalanes (bé que es deia *cuirassa* a Lleida).